

УДК 378.147.001.76:78.087.68:7.071.2

Є. В. Карпенко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА НА ЗАНЯТТЯХ З ХОРОВОГО АРАНЖУВАННЯ

У статті розглядаються питання актуальності вивчення творчості видатного українського композитора Миколи Леонтовича. Здійснюється спроба доведення важливості усвідомлення студентами значення новаторських досягнень композитора як в історичному аспекті, так і для сьогоденного етапу розвитку українського хорового мистецтва.

Вивчення особливостей формоутворення, гармонії та мелодійного розвитку хорових голосів здатне підвищити рівень майстерності майбутніх хорових диригентів-аранжувальників. Запропоновані методи вивчення творів М. Леонтовича, які, на думку автора, можуть сприяти вдосконаленню навчального процесу на заняттях із хорового аранжування.

***Ключові слова:** Микола Леонтович, хорове аранжування, хорова оркестровка, підголосковий виклад, імітаційна поліфонія, аналіз, синтез.*

Постановка проблеми. Вивчаючи курс хорового аранжування, студенти інституту культури та мистецтв, які обрали фах хорового диригента, в певний час стикаються із завданням виконання обробки української народної пісні для хору без супроводу.

Перші кроки майбутніх майстрів є досить складними, бо таке завдання містить значні елементи композиторської роботи й потребує чіткого бачення кінцевого результату творчих пошуків.

Пояснення викладача стосуються, насамперед, уважного виявлення гармонійної підоснови мелодії, поступового розвитку музичного матеріалу, розкриття змісту пісні за допомогою досить широкої палітри виразних засобів, які мають у своєму арсеналі сучасні митці.

Важливо наголосити, що творчі пошуки студентів значно полегшуються, якщо вони мають за взірць твори, написані досвідченими композиторами, які пройшли багаторічну апробацію та не втратили свого художнього значення до цього дня.

Таким взірцем може бути творчість Миколи Дмитровича Леонтовича, цього неперевершеного майстра обробки української народної пісні. Звичайно, викладач не може обмежувати ерудицію студента, зосереджуючи увагу на творчості лише одного композитора. Проте творчість Леонтовича

мусить посідати гідне місце серед імен хорових композиторів, твори яких беруться за взірць на заняттях з хорового аранжування.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженню творчості М. Леонтовича присвятили свої праці Н. Герасимова-Персидська, М. Гордійчук, Н. Горюхіна, В. Дяченко, П. Козицький, С. Людкевич, С. Орфеев, І. Пясковський та інші. Але слід зазначити, що творча спадщина композитора містить ще багато таких граней, вивчення яких здатне мати велике значення для виховання майстрів хорового письма.

Актуальність дослідження полягає в необхідності інтенсифікації навчально-виховного процесу на заняттях із хорового аранжування у зв'язку з підвищенням ролі самостійної роботи студента. Самостійні заняття потребують ретельно розроблених завдань, усвідомлення методології їхнього виконання, наявності взірців, на які можна було б спиратися студентові у власних творчих пошуках. Такими взірцями можуть слугувати, зокрема, твори Миколи Леонтовича.

Розвиток хорового мистецтва як традиційного виду музикування українців, неможливий без подальшого вдосконалення підготовки хорових диригентів. Хорове аранжування серед професійних компетенцій хормейстера посідає значне місце. Тому увага до якості виконання творчих завдань з хорового аранжування студентами має бути на високому рівні. Обробка української народної пісні є одним із головних творчих завдань, яке виконують студенти-хормейстери під час навчання.

Мета дослідження – обґрунтування необхідності вивчення творчості М. Леонтовича на заняттях із хорового аранжування в контексті виконання навчальних завдань.

Задачі дослідження: усвідомлення значення творчості М. Леонтовича в історичному аспекті; обґрунтування актуальності творчих досягнень композитора; висвітлення методики вивчення творів М. Леонтовича в контексті виконання навчальних завдань з хорового аранжування.

Виклад основного матеріалу.

Усвідомлення значення творчості М. Леонтовича в історичному аспекті.

Рекомендуючи студентам дослідити творчий шлях Миколи Леонтовича, важливо привернути увагу до таких аспектів. По-перше, шляхом наполегливих занять, у яких реалізовувалося прагнення композитора до досконалості, Леонтович здійснив дивний ривок у плані оволодіння композиторською технікою та здобув можливість створювати хорові твори світового рівня. Талант композитора, його творчий злет до вершин майстерності логічно викликають повагу й довіру до композитора. По-друге, важливо усвідомлювати історичні заслуги Леонтовича, бо він є не тільки автором чудових хорових обробок, але й першим вивів хорову обробку української пісні на світовий рівень.

Микола Леонтович добре знав і любив народну пісню, проте слід визнати, що він не мав професійної музичної освіти, на відміну від Миколи Лисенка, який закінчив Лейпцігську консерваторію. У Леонтовича було інтуїтивне відчуття бажаного хорового стилю, проте не було впевненості у вірності напряму творчих пошуків. Так, уже у ранніх творах композитор здійснює спроби застосування поліфонії, але, в той самий час, як згадує вчитель Леонтовича Б. Яворський, «він панічно боявся «вільного поводження з текстом: 1) повторень, 2) дроблень, 3) неодноразово виголошеного тексту, 4) введення чужих слів («гей» тощо), 5) співу із закритим ротом, «інструментальних прийомів, 6) тривалих звуків, 7) імітацій, 8) остинатних повторень, 9) sostenutних послідовностей («гами») тощо [5, с. 18]. Заняття з Б. Яворським дозволили Леонтовичу набути ту творчу впевненість, яка необхідна композитору. Для нього вже не поставало питання: «А може так заборонено?». За короткий період наполегливих занять Леонтович зумів настільки удосконалити свій творчий стиль, композиторську техніку, що йому вдалося ще під наглядом Яворського написати такий шедевр, як відомий у всьому світі «Щедрик». «Хорова обробка М. Леонтовича “Щедрик” є справжнім шедевром» [4, с. 181].

Деякі молоді хормейстери перебільшують роль Яворського в написанні цього шедевру. Мовляв, «Щедрик» ледь не написаний Яворським. Але Яворський «Щедрика» не писав, йому не було дано писати музики такого рівня. Хоча вже не одне покоління музикантів вдячне йому за те, що він підвів під талант Леонтовича міцне теоретичне та практичне підґрунтя. Талановитий педагог, він зумів направити творчі пошуки композитора в благодатне русло. А наповнити задану форму, вдихнути життя в передбачені музично-виразні засоби вдалося саме Миколі Леонтовичу. У подальшому він неодноразово довів, що «Щедрик» – не випадкова вдача, а закономірний результат наполегливих зусиль, наслідком яких були десятки чудових обробок українських народних пісень (наприклад, «Дударик», «Козака несуть», «Пряля» та ін.). Ступінь обдарованості Леонтовича не може не дивувати. У той самий час дивує його прагнення до самовдосконалення, самовіддана робота над розвитком творчої майстерності, на що композитор не жалкував часу й зусиль.

Дослідники творчості Леонтовича висловлювалися про хорові обробки його попередників досить негативно. П. Козицький, характеризуючи обробки Миколи Лисенка, пише, що стиль обробок був «занадто сухим, інтелектуальним, зовнішньо-етнографічним. У ньому проступали наперед вигадані прийоми й не було заглиблення в душу пісні» [4, с. 3]. Козицький критикує також обробки Я. Степового.

Звичайно, такий видатний музикант як Микола Лисенко, прагнув розкрити зміст народної пісні у власних обробках. Але в силу об'єктивних причин на той час це було неможливим. Лисенку не вдалося так глибоко проникнути в душу народної пісні, як це зробив Леонтович. Хоча Микола Лисенко дивувався витонченості українського народного багатоголосся, але в оброб-

ках композитор спирався переважно на традиції західноєвропейської музики. Менш значні композитори обмежувалися гармонізацією народних мелодій.

Композиторська діяльність Леонтовича не просто збагатила репертуар українських хорів, але вона стверджувала справді новаторські ідеї у справі обробки народної пісні. Леонтовичу вдалося реалізувати прийоми справжнього підголоскового викладу, коли кожна партія дійсно є варіантом головної мелодії; композитор широко запровадив куплетно-варіаційну форму, яка властива народному виконавству; Леонтович запропонував прийоми хорової оркестровки, яка, в той самий час чудово поєднувалася з великою вокальністю хорових партій.

Новаторство Леонтовича заслуговує великої вдячності й поваги, бо саме Леонтовичу вдалося створити такий стиль хорового письма, який не втратив актуальності й у наш час. Історичний аспект усвідомлення значення творчості Леонтовича здатний посилити у студентів спонукальний мотив до більш ретельного вивчення творів композитора та його творчих методів.

Обґрунтування актуальності творчих досягнень композитора.

Усвідомлення актуальності творчості Миколи Леонтовича до молодих хорових диригентів інколи приходить не одразу. Органічність музичної тканини у творах Леонтовича вдається даністю, яку не завжди вдається достойно оцінити. Природність розвитку музичної тканини недосвідчені фахівці часом плутають із надмірною простотою. Проте не слід робити поспішних висновків, питання стосовно актуальності творчої спадщини Леонтовича для сучасних майстрів хорового письма має бути вивченим кожним студентом. Як уже зазначалося, творчі досягнення Леонтовича, культуру його хорового стилю високо цінили Н. Герасимова-Персидська, М. Гордійчук, Н. Горюхіна, В. Дяченко, П. Козицький, С. Людкевич, С. Орфєєв, І. Пясковський та інші. Звичайно, думка авторитетних дослідників, з якою студентам необхідно ознайомитися, має привернути увагу до творів композитора. Те, що «Щедрик» неодноразово звучить у американських фільмах і навіть вважається в Америці «американською піснею» також говорить про те, що твори композитора актуальні й у наш час.

Значення творчості Леонтовича не обмежується революційними знахідками початку ХХ століття. Важко знайти український хоровий колектив, у репертуарі якого не було б творів Леонтовича. Твори Леонтовича виконують дитячі колективи, аматорські хори, його обробки звучать у виконанні таких провідних професійних хорів, як «Думка», «Київ», «Хрещатик», «Орея», хор імені Г. Верьовки та ін. Така популярність творів видатного митця також має переконати недосвідчених музикантів у необхідності зануритись у світ чудових обробок, написаних Леонтовичем.

Успіх Миколи Леонтовича П. Козицький пояснює так: «Він вклонявся не мелодійному візерункові, а суті: «душі» шукав пісенної та її мріяв відбити у звукових символах розкладки» [4, с. 8].

Композитор досягає великої майстерності в застосуванні музично-виразних засобів, які підпорядковані справі розкриття художнього образу твору. Твори композитора й у наші дні звучать свіжо, вони позбавлені архаїчності. Навіть такі прості одночастинні обробки композитора, як «Грицю, Грицю, до роботи», «Пливе човен» або «Добрий вечір, дівчино» несуть на собі печать великого майстра, який умів, на перший погляд, незначними штрихами, вдихнути енергію в розвиток музичного матеріалу короткої пісні. Розмаїття художніх образів, зручність хорових партій, урахування специфіки вокальних голосів – усе це робить твори композитора привабливими для виконавців. Леонтович використовує лінійний розвиток хорових партій у дивному поєднанні з відчуттям гармонійної підоснови мелодії.

Композитор варіює хорові тембри, що знову і знову примушує говорити про хорову оркестровку. Композитор не використовував алеаторичну техніку, або дещо на кшталт додекафонної системи. Проте ті елементи композиторської техніки, які опанував Леонтович століття тому й у наш час використовуються хоровими композиторами. Слід зазначити, що далеко не всім композиторам вдається добитися такої єдності голосів у підголосковому викладу, зручності й виразності голосоведення, розмаїття тембрових фарб у звучанні хору.

Фахівець-хормейстер має пройти школу хорового письма. І взірцем, на який слід спиратися молодому диригентові, доцільно мати саме твори Леонтовича, які є прикладом високої культури хорового викладу.

Методологічні засади вивчення творів М. Леонтовича в контексті виконання навчальних завдань з хорового аранжування.

Збільшення ролі самостійної роботи студента на тлі скорочення терміну навчання вимагає створення певної системи методів, які могли б ефективно використовуватися як під час аудиторних занять, так і студентами самостійно. Для того, щоб студенти усвідомили значення творчої спадщини Леонтовича у справі формування художньо-ціннісних орієнтирів майбутніх аранжувальників, важливо ретельно ознайомитися з творами композитора й тут не треба обмежуватися 1–2 партитурами.

Метод спостереження в музиці перетворюється на прослуховування та програвання партитур. Загальне позитивне враження може бути досить міцним підґрунтям для подальшого вивчення творів композитора.

Метод обговорення здатний принести плоди після етапу спостереження. Викладач має звернути увагу студентів на специфіку звучання хорових творів Леонтовича – їхнє образне розмаїття, виразність кульмінацій, хорову оркестровку.

Подальше заглиблення потребує мелодійного та гармонійного аналізу. Ці методи дозволяють усвідомити особливості поліфонії Леонтовича, мелодизацію хорових голосів, поєднання плавного голосоведення з виразними стрибками і, в той самий час виявити особливості розвитку вертикалі. Композитор добре відчуває гармонійну

підоснову головної мелодії, проте дозволяє голосам переплітатися в несподіваних дисонансах, які, у той самий час, не вступають у протиріччя з образною сферою твору. Як стверджує музикознавець Ігор Пясковський, «Автономним лінійним рухом голосів тут утворюються терпкі гармонічні співзвуччя» [6, с. 130].

Хороші результати в плані виховання майбутніх аранжувальників може дати проспівування творів або окремих партій із партитур Леонтовича. Створюючи власну партитуру, студент також має проспівувати написані партії з метою виявлення незручних або невиразних фрагментів.

Аналіз партитур Леонтовича дозволяє виявити особливості хорової оркестровки. Композитор не тільки широко застосовує в процесі розвитку музичного матеріалу прийоми виключення та включення хорових партій, але й створює цілі варіації, де, наприклад, виключено бас («Котилася зірка», «Пряля»). Крім того, змінюючи теситурні співвідношення голосів, композитор виявляє протягом твору то один, то інший хоровий тембр, власник якого тимчасово опиняється у відносно вищій теситурі.

Хорова оркестровка Леонтовича носить не інструментальний, а чисто вокальний характер. Бо зручність партій для співу не може пояснюватися їх інструментальним характером.

Важливо ретельно аналізувати форму розгорнутих обробок Леонтовича та виявляти засоби варіювання матеріалу (наприклад, фактурне або темброве варіювання). Досконалість музичної форми – одне з найвищих досягнень Леонтовича.

У Леонтовича бачення форми твору безпосередньо пов'язане з образним змістом. Навіть виконуючи домашні завдання, композитор добивався підпорядкованості всіх виразних засобів, і форми зокрема, проблемі розкриття змісту пісні.

Опановуючи хорове аранжування, молоді хормейстери переходять до синтезу – до створення власних партитур, на якість яких впливатиме вивчення творів Леонтовича. Безумовно, досягти такої культури голосоведення, виразності хорових голосів, логіки лінійного й гармонійного розвитку, як у неперевершеного корифея, за короткий час неможливо. Проте така постановка питання не повинна відбивати бажання опанувати аранжування. Обробка народної пісні є вельми популярним жанром і варто оволодіти технікою створення таких партитур. Інколи обробка народної пісні є єдиним способом її збереження, бо народні виконавці поступово зникають, і більшість пісень, використаних Леонтовичем, у народі вже ніхто не співає. Але вони живуть у репертуарі українських хорових колективів. Вдалу обробку народної пісні можна порівняти з огранкою дорогоцінного каміння. Тому цей жанр живе, і йому аранжувальники мають приділити достойну увагу.

Після виконання завдань зі створення обробок народних пісень, корисно застосувати метод обговорення, не обмежуватися виправленням помилок. Обговорення потребує великого такту й доброзичливості, бо

майбутні майстри хорового письма на першому етапі творчого шляху ще не мають тієї впевненості, яка дозволяє аргументовано відстоювати значущість власних творчих знахідок. Важливо сприяти формуванню такої впевненості, зміцненню бажання писати хорові твори, розвитку естетичного смаку.

Межі наукової статті не дозволяють більш ретельно викласти аргументи на користь вивчення творчості Миколи Леонтовича студентами-аранжувальниками. Проте, як свідчить практика, саме опора на кращі взірці української хорової музики, серед яких чільне місце посідають твори М. Леонтовича, дозволяє аранжувальникам-початківцям здобути ті ціннісні орієнтири, які допомагатимуть у подальшому вдосконалювати власний творчий стиль.

Висновки. Таким чином, вивчення творів Леонтовича на заняттях з хорового аранжування в умовах інтенсифікації навчального процесу є актуальним і важливим. Майбутні хормейстери мусять усвідомлювати як історичне значення творчості композитора, так і його місце в сьогоденній українській хоровій культурі.

Досконалість творів Леонтовича може бути пізнаною лише шляхом ретельного їх вивчення. Першим етапом вивчення творів Леонтовича є спостереження, яке в музичній сфері набуває значення прослуховування, програвання та проспівування партитур. Зацікавленість у вивченні творчої спадщини корифея хорової музики не може виникнути в тих, хто мало обізнаний з його творчістю.

Студенти мають розуміти, що увага до Леонтовича та його спадщини як дослідників-теоретиків, так і практиків-виконавців зумовлена досконалістю музичного викладу, логічним розвитком матеріалу, яскравою образністю, цікавими музичними рішеннями. Дослідники звертають увагу на хорову оркестровку, яка властива кращим творам композитора. Ретельне вивчення творчого доробку Леонтовича має стати тією школою, без якої серйозного фахівця виховати неможливо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордійчук М. Микола Леонтович / М. Гордійчук. – Київ : Музична Україна, 1974. – 64 с.
2. Гордійчук М. Микола Леонтович / М. Гордійчук // Науковий вісник національної музичної академії імені П. І. Чайковського. Спадщина майстрів. – Київ, 2007. – Випуск 65. Книга третя. – 148 с.
3. Дяченко В. Принципи обробки народної пісні у М. Леонтовича : збірка статей / Упорядкував доктор мистецтвознавства В. Золочевський / В. Дяченко. – Київ : Музична Україна, 1977. – 200 с.
4. Заболотний І. Основи хорознавства / І. Заболотний. – Суми : ВВП «Мрія-1», 2006. – 184 с.
5. Козицький П. Творчість Миколи Леонтовича : збірка статей / П. Козицький / Упорядник доктор мистецтвознавства В. Золочевський. – Київ : Музична Україна, 1977. – 200 с.
6. Орфєєв С. М. Леонтович і українська народна пісня / С. Орфєєв. – Київ : Музична Україна, 1981. – 76 с.

7. Пясковський І. Поліфонія в українській музиці. До 100-річчя Національної музичної академії імені П. І. Чайковського / І. Пясковський. – Київ : Музична Україна, 2012. – 270 с.

РЕЗЮМЕ

Карпенко Е. В. Теоретико-методические основы изучения творческого наследия Николая Леонтовича на занятиях по хоровой аранжировке.

В статье рассматриваются вопросы актуальности изучения творчества выдающегося украинского композитора Николая Леонтовича. Осуществляется попытка обоснования важности осознания студентами значения новаторских достижений композитора как в историческом аспекте, так и для сегодняшнего этапа развития украинского хорового искусства.

Изучение особенностей формообразования, гармонии и мелодического развития хоровых голосов способно повысить уровень мастерства будущих хоровых дирижеров-аранжировщиков. Предлагаются методы изучения произведений Леонтовича, которые, по мнению автора, могут способствовать совершенствованию учебного процесса на занятиях по хоровой аранжировке.

Таким образом, изучение произведений Леонтовича на занятиях по хоровой аранжировке в условиях интенсификации учебного процесса является актуальным и важным. Будущие хормейстеры должны осознавать как историческое значение творчества композитора, так и его место в современной украинской хоровой культуре.

Совершенство произведений Леонтовича может быть познанным только путем тщательного их изучения. Первым этапом изучения произведений Леонтовича является наблюдение, в музыкальной сфере приобретает значение прослушивания, воспроизведения и пропевания партитур. Заинтересованность в изучении творческого наследия корифея хоровой музыки не может возникнуть у тех, кто мало знаком с его творчеством.

Студенты должны понимать, что внимание к Леонтовичу и его наследию как исследователей теоретиков, так и практиков-исполнителей обусловлена совершенством музыкального изложения, логическим развитием материала, яркой образностью, интересными музыкальными решениями. Исследователи обращают внимание на хоровую оркестровку, которая присуща лучшим произведениям композитора. Тщательное изучение творчества Леонтовича должно стать той школой, без которой серьезного специалиста воспитать невозможно.

Ключевые слова: Николай Леонтович, хоровая аранжировка, хоровая оркестровка, подголосочное изложение, имитационная полифония, анализ, синтез.

SUMMARY

Karpenko Ye. V. Theoretical-methodological foundations of studying creative heritage of Mykola Leontovych at choral arrangement classes.

The article discusses the relevance of studying the work of the outstanding Ukrainian composer Mykola Leontovych. An attempt is being made to justify the importance of students' understanding of the innovative achievements of the composer both in the historical aspect and for the present stage of the development of Ukrainian choral art.

The study of the peculiarities of shaping, harmony and melodic development of choral voices can improve the level of mastery of the future choral conductors-arrangers. Methods for studying the works of Leontovych are suggested, which, in the author's opinion, can contribute to the improvement of the educational process at choral arrangement classes.

It is concluded, that the study of Leontovych's works in choral arrangement with the intensification of the educational process is relevant and important. Future choirmaster must realize the historical significance of the composer's creativity, and his place in the present Ukrainian choral culture.

The perfection of Leontovych's works can only be known by carefully studying them. The first stage in the study of Leontovych's works is observation. The interest in studying the creative heritage of the coryphaeus of choral music cannot be found in those who has been little acquainted with his work.

Students should understand that attention to Leontovych and his legacy of both theoreticians and practitioners is due to the perfection of musical presentation, the logical development of the material, vivid imagery, and interesting musical solutions. Researchers pay attention to choral orchestration, which is characteristic of the best works of the composer. Careful study of the creative work of Leontovych should become the school, without which it is impossible to educate a serious specialist.

Key words: Mykola Leontovych, choral arrangement, choral orchestration, presentation, imitation polyphony, analysis, synthesis.